

ОДЕСЬКІЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І.І. МЕЧНИКОВА

МЕЛЬНИК ЮРІЙ МИКОЛАЙОВИЧ

УДК: 316.37:159.923-057.87

ПІЗНАВАЛЬНІ ТА ЦІННІСНІ АСПЕКТИ У СОЦІАЛІЗАЦІЇ
ОСОБИСТОСТІ

Спеціальність 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата філософських наук

Одеса – 2011

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Одеській національній академії харчових технологій Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент,
Блохіна Лідія Леонідівна,
Одеська національна академія харчових технологій, кафедра українознавства та лінгводидактики, завідувач кафедри.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Денисенко Ірина Дмитрівна
Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна, кафедра політології філософського факультету, професор кафедри.

кандидат філософських наук, доцент
Ковальова Ніна Іванівна
Одеський національний політехнічний університет, кафедра культурології та мистецтвознавства, доцент кафедри.

Захист відбудеться 5 липня 2011 року о 14:00 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.051.09 Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (65026, м. Одеса, вул. Новосельського, 64)

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Одеського національного університету імені І.І. Мечникова за адресою: 65020, м.Одеса, вул. Преображенская, 24.

Автореферат розісланий 2 червня 2011 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

І.І. Старовойтова

Загальна характеристика роботи

Актуальність дослідження взаємозв'язку ціннісних і пізнавальних компонентів соціалізації особистості обумовлена філософсько-теоретичними та практичними потребами суспільства. Соціалізація особистості - першочергова передумова розвитку економіки та демократії, зміцнення національної безпеки України як суверенної держави. Особисті та ділові якості покоління, що вступає у період своєї активної діяльності в усіх сферах громадського життя, детермінують суб'єктивні та об'єктивні умови конструювання соціальної реальності відповідно до корінних інтересів окремої особистості та суспільства в цілому, забезпечують оптимальний та перманентний спосіб вирішення суперечностей між ними. Вивчення цього питання стає наслідком загострення необхідності у перегляді традиційних форм соціалізації як таких, що не відповідають сучасним реаліям, збагнення тих радикальних світоглядних змін, які відбуваються у масовій свідомості людей, посилення потреб гармонізації відносин між поколіннями, включення особистості у процеси активної соціальної творчості.

Але традиційні підходи до дослідження проблеми соціалізації стають малоефективними в умовах перехідних епох, коли реорганізація суспільства вимагає радикальної трансформації структури соціальної взаємодії. До таких періодів динамічного розвитку взаємин особистості та суспільства відноситься й наш час - 90-і роки ХХ і початок ХХІ сторіччя.

Дослідження соціокультурних процесів у суспільстві за останні двадцять років показує, що перехід суспільства до нового якісного стану супроводжується знецінюванням досвіду попередніх поколінь та зростанням ролі самостійної соціально-відповідальної ціннісної орієнтації особистості, актуалізує проблему подолання технократичного вектора пізнавальних компонентів соціалізації та наповнення процесу залучення людини до суспільства морально-гуманістичним змістом.

Особливу актуальність ця тема здобуває у зв'язку із суспільно-політичними змінами в сучасній Україні, тому що політична та економічна нестабільність, моральна та ідеологічна аномія затрудняють здійснення особистістю соціалізації. Як наслідок цих обставин необхідним є виявлення нових умов, що сприяють гармонізації пізнавальних та ціннісних аспектів процесу набуття індивідом соціально-значущих якостей особистості.

Ступінь розробки теми дисертації. Проблема соціалізації особистості є однією з базисних констант соціальної філософії. Методологічне підґрунтя розвитку досліджень у цьому напрямку складають теорії соціальної дії та структурного функціоналізму Е.Дюркгейма, П.Бергера, Т.Лукмана, Дж.Коулмена, Т.Парсонса, Р.Мертонса. Протягом усієї історії соціальної філософії ця проблема з різних боків потрапляла у поле досліджень Платона і Арістотеля, І.Канта і Г.Гегеля, М.Бердяєва і В.Франкла, М.Фуко і Ж.Бодріяра.

Значний внесок у вивчення пізнавального аспекту соціалізації зробили Г.Саллівен, Л.Кольберг, П.Грінфільд, Т.Кун, В.Андрущенко, В.Танчер. Ціннісні компоненти соціалізації досліджувались у роботах М.Вебера, М.Хабермаса, А.Швейцера, Ф.Абитової, Е.Андрос, В.Гаврилюк, С.Іконнікової, А.Кавалерова, Е.Корнеєвої, В.Лисовського, А.Ручки, Н.Трикоз, О.Шапієвої.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота відповідає науковій тематиці кафедри соціології, філософії та права Одеської національної академії харчових технологій по комплексній темі «Світоглядні, методологічні та методичні аспекти формування культури фахівця» (затверджена на засіданні ради з гуманітарної освіти та виховання ОНАХТ, протокол №1 від 30.10.2006р.)

Мета дослідження – соціально-філософське осмислення сутності й закономірностей взаємозв'язку пізнавального та ціннісного аспектів соціалізації.

Досягнення даної мети передбачає вирішення наступних **завдань**:

1. Проаналізувати методологічні основи дослідження взаємозв'язку пізнавальних і морально-ціннісних орієнтацій особистості у процесі соціалізації: визначити ступінь вивченості проблеми та загальнофілософських передумов її подальшого осмислення.

2. Виявити специфіку співвідношення пізнавальних інтересів і ціннісних орієнтацій особистості у процесі соціалізації в українському суспільстві.

3. Визначити сутність та закономірності взаємозв'язку пізнавальних і ціннісних компонентів соціалізації особистості.

4. Розробити системно-концептуальну модель взаємообумовленості ціннісних орієнтацій та пізнавальних інтересів особистості.

Об'єкт дослідження – соціалізація особистості.

Предмет дослідження – взаємозв'язок ціннісних та пізнавальних сторін у процесі соціалізації особистості в сучасному суспільстві.

Методи дослідження. Теоретико-методологічна основа роботи поєднує у собі ряд підходів. Вивчення філософської спадщини та результатів соціологічних досліджень обумовило застосування діалектичного, компаративістського та системного методів, а також дискурсивної методики.

Використання діалектичного методу дозволило простежити динаміку розвитку процесів соціалізації, розкрити вихідні підвалини внутрішніх суперечностей.

Застосування системного методу забезпечило розробку концептуальної моделі, що відображає внутрішню структуру процесу соціалізації й ієрархію її елементів, взаємозв'язок особистості із зовнішнім середовищем.

Використання компаративістського методу дозволило зіставити теоретико-методологічні позиції вчених по проблемі соціалізації.

Застосування дискурсивного методу уможливило зробити роботу не тільки теоретичною, але й додати їй практичну цінність у розумінні єдності стихійних та цілеспрямованих механізмів соціалізації молоді в сучасних реаліях суспільно-політичного життя.

Наукова новизна дисертаційної роботи визначається результатами соціально-філософського аналізу взаємозумовленості пізнавальних та ціннісних аспектів соціалізації особистості з позицій параметричної загальної теорії систем, що дозволяє розглядати властивості та відносини у предметі дослідження через кореляцію атрибутивного та реляційного концепту, враховуючи при цьому вплив на соціалізацію й субстрату, у ролі якого виступають носії пізнавальних та ціннісних орієнтацій – індивіди, соціальні групи, нації. Це знайшло своє відображення у наступних елементах новизни:

- виходячи з аналізу методологічних основ вивчення пізнавальних та ціннісних аспектів соціалізації особистості розроблена нова концепція дослідження їхньої взаємообумовленості та динаміки з урахуванням конкретних умов суспільства та потреб особистості, активної ролі її самопізнання та самореалізації, а також дискурсивного механізму «життєвого світу», що вперше забезпечило можливість досліджувати соціалізацію у світлі загальної параметричної теорії систем, розглядаючи у взаємозв'язку її властивості, відносини та субстратні характеристики суспільної структури й особистості, що соціалізується;

- застосування цієї концепції дозволило вдосконалити підхід до виявлення специфіки у формуванні пізнавальних інтересів та ціннісних орієнтацій особистості в українському менталітеті, що виражається у поєднанні органістично-натуралістичного та провіденціального світосприйняття, інтравертності й домінування емотивного начала над раціональним і вольовим;

- уперше виявлено сутність і закономірності взаємозв'язку пізнавальних та ціннісних компонентів соціалізації особистості як процесу навчання та виховання, самопізнання та самореалізації індивіда, що володіє здатністю до розуміння особистісного та суспільного смислу своїх дій у конкретних умовах життя, до освоєння знань, необхідних для здійснення своїх соціальних функцій, а також формування ціннісних орієнтацій, що забезпечують вибір дій, адекватних даному суспільству;

- набуло подальшого розвитку дослідження структури та функцій соціалізації, що дозволило відкрити нові можливості до розробки системно-концептуальної моделі взаємозумовленості ціннісних орієнтацій та пізнавальних інтересів особистості;

- на основі аналізу першоджерел і сучасної філософської літератури вперше здійснено класифікацію основних концепцій особистості - по характеру цільових настанов соціалізації (тоталітарно-вертикальний і ліберально-горизонтальний підходи), по засобах соціалізації (об'єктивістські та суб'єктивістські установки), по співвідношенню суб'єктивації та об'єктивації (прагнення перетворити виховання в об'єкт

зовнішнього цілеспрямованого впливу або в активного рівносуб'єктного партнера).

Практичне значення отриманих результатів дисертаційної роботи полягає у тому, що висновки дисертації можуть бути використані у практиці наукового пізнання природних і соціально-гуманітарних явищ, пов'язаних із проблемами соціалізації, у практиці викладацької діяльності, у роботі філософських семінарів.

Результати дослідження можуть знайти застосування у розробці курсу лекцій з соціальної філософії та філософії для студентів і аспірантів, а також спецкурсів, присвячених питанням аксіологічного та когнітивного компонентів розвитку молоді та включення її в активну виробничу й суспільну діяльність.

Практичне значення дисертаційної роботи полягає у тому, що матеріали даного дослідження дозволяють внести суттєві корективи у методологічні принципи організації системи освіти та виховання. Матеріали дисертації можуть бути використані в організації навчальної та виховної роботи серед студентів, а також для того, щоб процес соціалізації, здійснюваний педагогами, носив більш усвідомлений та цілеспрямований характер.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою працею. Наукові положення та висновки, представлені у роботі, отримані автором самостійно і є його особистим внеском у розвиток соціальної філософії. Результати, отримані у ході проведення дослідження, відбиті в публікаціях автора.

Апробація роботи й впровадження результатів дослідження. Результати даного дослідження відбиті в 10 наукових публікаціях, у тому числі 3 статтях, поміщених у спеціалізованих виданнях, визначених ВАК України, а також апробовані на ряді міжнародних, науково-практичних, методичних конференціях і симпозіумах, зокрема: на міжнародній науково-практичній конференції "Значеннєві виміри та цінності сучасного життя України" (організатори конференції - Центр гуманітарної освіти НАН України, Інститут практичної філософії) і на міжнародному науковому симпозіумі «Філософія на грані тисячоріч» (Організатор Київський національний університет ім. Т. Г. Шевченко).

Обсяг і структура дисертації. Структура дисертації обумовлена логікою побудови дослідження, його цілями та завданнями. Дисертація складається із вступу, двох розділів, 4 підрозділів, висновку, списку літератури з 231 найменувань. Загальний обсяг дисертації – 171 машинописних сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі дається обґрунтування актуальності теми дисертаційної роботи, показаний її зв'язок з науковими програмами й планами, визначені об'єкт, предмет, мета, завдання й методи дослідження, характеризується

наукова новизна, практичне значення й апробація отриманих результатів, зазначені публікації, структура та обсяг дисертації.

У першому розділі «Соціалізація особистості в теоретико-методологічних концепціях» викладаються загальні методологічні установки по проблемі соціалізації, обґрунтовується доцільність застосування обраних методів дослідження.

У першому підрозділі «Методологічні основи сучасних концепцій соціалізації особистості» показується, що за критерієм доцільності формування особистісних якостей концепції поділяються на тоталітарні (що походять від концепції Платона) і ліберальні (що мають у своїй основі ідеї Аристотеля). По засобах соціалізації відрізняються об'єктивістські й суб'єктивістські підходи.

Аналіз філософської літератури виявив, що проблема соціалізації особистості є однією з найважливіших в історії розвитку людських знань. Уже Платон звернув увагу на необхідність враховувати у процесі виховної діяльності вроджені, спадкоємні особливості особистості вихованця. Представляючи тоталітарний підхід до проблеми формування громадянських якостей молодих людей, він висував принцип адекватності пізнавального змісту та ціннісної спрямованості соціалізації потребам держави, що репрезентує інтереси суспільства як цілого. Сократ, не заперечуючи цей принцип, основою соціалізації вважав пізнання індивідом доброчинності, осмислене прагнення особистості до морального вдосконалювання у контексті самопізнання своїх здатностей і ступеня їхньої відповідності соціальним нормам.

Розвиток ідеї сполучення логічного пізнання та віри у філософів Середньовіччя сприяв їхньому самокритичному відношенню та прагненню до духовного самовдосконалення (Августин Блаженний, Фома Аквінський).

У Новий час концепції соціалізації отримують риси Модерну: знання розглядаються як необхідна передумова усвідомленого набуття доброчинних навичок (Б. Спіноза, Б. Паскаль).

Суперечності між соціалізацією, що розуміється як проста передача знань та ціннісних орієнтацій від старшого покоління до молодшого, і вільним розвитком особистості осмислюються у філософській творчості К.А.Гельвеція, І.Канта, Г.Гегеля, Л.Фейєрбаха.

В епоху капіталізму загострилася проблема формування особистих якостей індивіда, здатного поєднувати егоїстичні та суспільні інтереси, щоб зберегти цілісність соціуму як структури задоволення спільних інтересів (М.О. Бердяєв, М. Хайдеггер, В. Франкл, Т. Кун).

Сучасні вчені Г.Андрєєва, А.Белоглазова, Л.Блохіна, В.Вінниченко, О.Гребенюк, Т.Гребенюк, І.Денисенко, О.Донченко, С.Іваненков, Н.Ковальова, С.Кравченко, Л.Панченко, В.Плавич, А.Уйомов, В.Чугуєнко зробили значний внесок у вивчення проблеми соціалізації молоді, в осмислення її пізнавальних та ціннісних аспектів. Продовження дослідження за цими напрямками може бути успішним за умови

комплексного використання методології дискурсивної комунікації у сполученні із системним підходом, що відкриває можливість більш повного врахування чинників інтерсуб'єктності, стихійності та свідомості, вертикального впливу на формування соціальних якостей індивіда й самовиховання в процесі освіти молоді.

У другому підрозділі «Сутність і зміст процесу соціалізації особистості» дається системне визначення соціалізації, виділяється її концепт, структура та субстрат. Визначення концепту дозволяє виділити найбільш важливу специфіку соціалізації та розглядати даний процес як систему. У дисертації атрибутивний концепт системи «соціалізація» визначений як здатність людини видозмінювати пізнавальну та ціннісну сферу особистості у процесі адаптації до оточення. Структура соціалізації біполярна, оскільки вона реалізується у процесі взаємодії індивіда та суспільства. Субстратом системи «соціалізація» виступає сукупність індивідуальних потреб, інтересів, мотивів, що становлять ту основу, на якій формуються якості особистості, здатної активно та успішно взаємодіяти зі своїм соціальним середовищем.

У роботі досліджуються характерні риси основних феноменів соціалізації, її інститутів, у яких відбувається процес соціалізації. З'ясовуються соціально-психологічні механізми соціалізації, що відповідають ключовим сферам життєдіяльності людини. Відзначено, що знання, які складають інформаційну основу соціалізації, відбивають ряд негативних тенденцій сучасного суспільства: характер цих знань істотно інструменталізувався та технократизувався. Значна частина інформації, яка раніше вважалася базовою для гуманітарної освіти, не знаходить в сучасному ринковому суспільстві практичного застосування, а отже, й знецінюється.

Прояснення специфіки перетворення знань у переконання показує, що в сучасному світі знизилася значущість «ціннісного» знання. Найбільш корисним знанням вважаються інструментальні та технічні навички, а соціально-гуманітарні знання про культуру, про мистецтво, про моральні норми та цінності відходять на другий план.

У другому розділі «Соціалізація як процес соціокультурного входження особистості в суспільну діяльність» представлена системна модель ціннісних орієнтацій, показано, що ця система є центрованою, і її центром виступає цінність пізнання. В сучасному культурному середовищі пізнання поступово витісняється на периферію цінностей, тому вся ціннісна система розпадається. Соціалізація стала являти собою не засвоєння навичок пізнання й самостійного мислення, а засвоєння стереотипного мислення. Набір стереотипів стає чільною культурною цінністю, що знижує творчий потенціал особистості.

У першому підрозділі «Пізнавальний аспект соціалізації особистості» досліджується специфіка пізнавальних установок особистості у процесі соціалізації на сучасному етапі розвитку українського суспільства. У ході дослідження визначено, що ціннісний та пізнавальний

компоненти соціалізації реалізуються у поведінці людини відповідно до моделей цінностей та пізнання, які були нею засвоєні в процесі соціалізації.

Одним із ключових елементів соціалізації є самопізнання. Воно є необхідним для залучення людини до соціуму, тому що допомагає людині розкрити свої пізнавальні та адаптаційні здатності, визначити міру їхньої реалізації на даний момент. Найбільш важливим для соціалізації виступає такий компонент самопізнання як знання про свої когнітивні здатності та пізнавальні можливості. Знання про саме пізнання і його процеси, тобто про механізми рефлексії та способи освоєння дійсності, дозволяє не тільки зрозуміти чужий досвід, але й інтерпретувати будь-яку нетривіальну ситуацію.

Одним з важливих аспектів пізнавальної сторони соціалізації є співвідношення індивідуального та загального у процесі пізнання. Мислення не замикається у рамках одиничної рефлексії, воно усе черпає та всьому навчається, подібно Гераклітові, із самого себе. Як тільки індивідуальна рефлексія починає спиратися на знання, що йде ззовні, або вступає з ним у контакт, відбувається зіткнення одиничної рефлексії з колективним, розподіленим знанням – досвідом загальнолюдської, національної культури та окремих субкультур.

У дисертації також були розглянуті різні способи та механізми реалізації пізнавального компонента соціалізації. Проаналізовано вплив комп'ютерної віртуальної реальності та Інтернету на соціалізацію особистості. Розглянуто вплив родини на пізнавальну модель соціалізації. Досліджено роль системи освіти у процесі пізнання та соціалізації особистості в цілому. Вивчено вплив економіки на процес соціалізації. Показано специфіку впливу гендерних чинників на пізнавальний аспект соціалізації, що дозволило більш цілісно розглянути пізнання як складову частину соціалізації особистості.

У дисертаційному дослідженні виявлено причини, з яких індивід, навіть знаючи про правила поведінки, не виконує їх, що вказує на суперечності між декларованою і реальною поведінкою. Тому у поведінці молоді часто простежується бажання отримати свободу самовизначення, не приймаючи на себе обов'язок відповідати декларованим стандартам.

У другому підрозділі «Ведуча функція ціннісної орієнтації у системі соціалізації особистості» досліджуються взаємозв'язки знання, пізнання та системи ціннісних орієнтацій.

Проаналізовано взаємозв'язок пізнавальних і ціннісних компонентів соціалізації. Розглянуто джерела та інструменти формування ціннісних орієнтацій. Вивчено вплив освіти на систему ціннісних орієнтацій. Проведено аналіз різних підходів до класифікації ціннісних орієнтацій. У дисертації визначено вектор зміни ціннісних орієнтацій молоді: від термінальної цінності пізнання в епоху стародавності та Середньовіччя до його прагматичних, інструментальних цінностей у наші дні.

Як показують результати дослідження, ядром системи цінностей повинна бути «цінність пізнання й самостійного мислення». Прагнення до знань і навички самостійного мислення запобігають функціонуванню людини в культурній системі за допомогою засвоєння лише готових стереотипів. Від цього залежить успішне виховання активних, творчих та відповідальних молодих людей.

Основним принципом успішної перебудови пізнавальної та ціннісної сфер процесу соціалізації виступає їхнє поєднання, насамперед, в освітньому процесі, що дозволяє прищепити молоді як когнітивні, так і аксіологічні орієнтації. Необхідною передумовою реформування основ системи освіти є зменшення її технологічності та інструменталізації, посилення особистісно-орієнтованої соціалізації.

Висновки. У процесі дисертаційного дослідження «Пізнавальні та ціннісні аспекти в соціалізації особистості» отримані наступні наукові та практичні результати:

1. Соціалізація являє собою двоєдиний процес пізнання властивостей навколишніх речей та інтеріорізації соціально-моральних норм як умов і розумних обмежень вибору цілей і засобів життєдіяльності людини. Пізнавальний та ціннісний компоненти соціалізації утворюють складну та динамічну систему взаємозумовленості їхніх соціальних функцій у процесі включення індивіда у структуру суспільних і міжособистісних стосунків. Кожний з поступально змінюючих один одного типів суспільства на шляху його руху від тоталітаризму до демократизму та лібералізму визначав свої вимоги до змісту та характеру пізнавальних установок і ціннісних орієнтацій особистості.

Дослідження теоретико-методологічних основ, закладених у генезі філософської думки, соціально-філософських концепцій соціалізації, виявляє неослабний інтерес людства до проблеми формування моральних і ділових якостей особистості, необхідних для виконання нею своїх соціальних функцій та задоволення власних потреб. Виходячи з цього, аналіз процесу соціалізації та його відображення в історії філософії дозволяє зробити висновок про закономірний взаємозв'язок пізнавальних та ціннісних компонентів становлення соціалізованого індивіда, що володіє здатністю до розуміння особистого та суспільного змісту своїх дій у конкретних умовах свого життя, до освоєння знань, необхідних для здійснення своїх соціальних ролей та ціннісної орієнтації, що забезпечує вибір інтелектуальних інтересів та практичних дій, адекватних особистим та груповим уявленням про доцільність і моральну цінність певного типу поведінки.

2. Застосування цієї методологічної моделі дозволяє по-новому інтерпретувати пошуки представників української філософської думки М.І.Костомарова, П.Куліша, Т.Шевченко, М.Драгоманова, що багато розмірковували над специфікою об'єктивних і суб'єктивних передумов формування українського національного характеру та типових якостей особистості громадянина майбутньої української держави.

З позицій реляційного концепту специфіка української системи цінностей та пізнавальних установок відбивається в українській філософії через співвідношення між ними, що характеризується домінуванням афективного, емотивного начала над раціональним, активним та вольовим. При цьому поєднуються різні підходи - органістичний, що базується на переконанні в глибокому зв'язку людських якостей з природою, та провіденціальний, що знаходить головне джерело соціалізації у містичному світі.

Розгляд українського менталітету як духовної основи соціалізації крізь призму атрибутивного концепту дозволяє виділити такі властивості української ціннісної орієнтації як демократичність, волелюбність, інтровертивний індивідуалізм, культ жінки та сім'ї, толерантність стосовно інших народів. Ці властивості стають зрозумілими тільки з урахуванням внутрішніх відносин між компонентами ціннісної системи.

3. Соціально-філософський підхід до проблеми соціалізації не виключає також необхідність урахування особливостей вікової, гендерної, національно-етнічної психіки особистості, а також механізмів імітації зразків поведінки у референтній групі, ідентифікації з нею, сорому та провини, які виступають як засоби регулювання соціалізаційних процесів, що проявляються у спілкуванні між людьми. Домінантне значення у цих процесах має система соціальних статусів і ролей, у яких формуються типи взаємних очікувань між людьми та їх соціально санкціонованими, «нормованими» вимогами стосовно один одного.

Тому соціалізація поєднує в собі взаємодію суб'єктивних, свідомо організованих засобів, способів навчання, виховання та стихійних перманентних впливів на особистість з боку оточуючих, які керуються своєю думкою про рольові очікування. Але індивід далеко не завжди сприймає такі очікування як цілком прийнятні для себе та протиставляє свою інтерпретацію соціальних ролей. Відповідно, можливе становлення різних типів особистості: не тільки конформістської, але й девіантної, що може бути результатом суб'єктивної схильності індивіда до тих або інших типів поведінки, обумовленої як особистими мотивами, так і впливом неформальних референтних груп, конкретного формуючого середовища.

Спираючись на диспозиційну модель регуляції соціальної поведінки В.А.Ядова, можна зробити висновок, що соціалізація являє собою процес самореалізації індивіда в умовах життєдіяльності індивіда, колективу та суспільства. Основний зміст соціалізації складається із засвоєння людського досвіду у процесі пізнання та інтерсуб'єктної соціокультурної трансляції ціннісних орієнтацій та моральних принципів соціальної взаємодії, яка і обумовлює необхідність соціалізації для збереження та розвитку суспільства як системи, що саморозвивається.

4. Успішна реалізація процесів соціалізації обумовлена засвоєнням особистістю знань про властивості дійсності та норми соціальної взаємодії; формуванням у молодого покоління адекватного ставлення до властивостей навколишніх речей і норм співробітництва, спілкування;

створенням у його свідомості та реальній поведінці соціально-орієнтованої життєвої стратегії. Встановлено, що вихідним пунктом соціалізації виступає її пізнавальний компонент, тобто відношення до пізнання. Ця передумова розвитку особистих якостей створюється, у першу чергу, системою освіти, її подальшим удосконалюванням на основі принципів універсалізації, екологізації, гуманізації та валеологізації.

Однак цей величезний потенціал соціалізації на сучасному етапі не реалізується повною мірою через втрату молоддю інтересу до навчання. Виявляється тенденція до зниження престижу пізнання та витиснення його на периферію ціннісних орієнтацій школяра та студента. Сфера освіти є відкритою підсистемою суспільства, життєдіяльність якого характеризується поширенням прагматичних, технократичних установок, інструментальних цінностей. Але й у самій системі освіти слабшає культурологічна, гуманістична, виховна функція. Педагогічна діяльність багатьох учителів шкіл і, особливо, викладачів вузів усе більше обмежується передачею ціннісно-нейтральних наукових знань і контролем за їх відтворенням у пам'яті учнів. Із двох основних видів пізнавальних мотивацій допитливість поступається місцем прагматизму.

Цим негативним тенденціям у системі освіти протистоїть формування пізнавальних установок на перетворення знань у гуманістичні переконання та раціонально усвідомлену основу високої духовної культури особистості. Найбільш важливим для соціалізації виступає знання про механізми рефлексії та самоконтролю, про способи освоєння дійсності, що дозволяють не тільки розуміти свій та чужий досвід, але й інтерпретувати будь-яку нестандартну ситуацію.

5. Одним зі способів вирішення проблем соціалізації особистості є розробка системно-концептуальної моделі взаємозумовленості ціннісних орієнтацій та пізнавальних інтересів, а це, насамперед, процес включення особистості у систему суспільних відносин і життєдіяльності, що не зводиться ні до виховання, ні до пасивної адаптації, ні до засвоєння існуючих цінностей і норм поведінки. Цей процес набагато ширше по своєму обсягу, ніж згадані поняття, та складніше по соціальному механізму реалізації. Він містить у собі активне формування індивідом свого власного духовного світу, поєднуючи інтеріорізацію існуючих у соціальному оточенні та екстеріорізацію у суспільну систему своїх поглядів та переконань. Така модель вимагає творчого застосування у процесі пізнання принципів зовнішньої детермінації та самоорганізації, діяльного опосередкування особистістю соціальної реальності та системного розгляду цього питання

6. У пошуках найбільш ефективних способів соціалізації в європейській філософії й педагогічній літературі виділилися інтегративний підхід, що поєднує вдосконалення механізмів саморефлексії з навчальними технологіями. Інтегративна модель є найбільш перспективною, оскільки спирається на більш глибоке розуміння взаємозв'язку індивідуального та загального у процесі соціалізації, з огляду

на кумулятивний ефект зіткнення одиничної рефлексії з колективним, «розподіленим розумом» - духовною скарбницею культури, мови, інноваційного досвіду попередніх поколінь.

7. Поява комп'ютерної віртуальної реальності вплинула на створення сучасної моделі соціалізації, яка розширилась далеко за межі досвіду батьків; також став більш різноманітним інформаційний простір первинної соціалізації дітей з досить раннього віку. З одного боку, вільний доступ до всіх видів інформації збільшив можливість трансляції знання про властивості речей, про соціальні наслідки людської діяльності, про моральні норми, а з іншого боку, зростання маси інформації вимагає вузької спеціалізації та має одним зі своїх наслідків самоізоляцію науково-технічної інтелігенції від загальної культури, що не має в її очах конкретно-утилітарного змісту. Ослаблення у кіберпросторі механізму соціального контролю сприяє епатажним настроям безкарно кидати виклик моральним підвалинам суспільства.

У цій ситуації зростає роль громадської думки, а також соціальних інститутів сім'ї та освіти, рівносуб'єктної дискурсивної комунікації у процесі спільної діяльності та міжособистісного спілкування батьків і дітей, педагогів та учнів. Динамічний характер розвитку суспільства актуалізує проблему орієнтації соціалізуючої взаємодії не на традиційні, а на перспективні соціальні ролі в усіх сферах життєдіяльності вступаючого у життя покоління, що особливо помітно у сфері гендерних відносин. Зміна статусу жінки в сучасному та найближчому майбутньому часі у сімейно-побутовому, виробничому, політичному, культурному житті порушила питання про перспективу освітніх і виховних стратегій щодо жіночої молоді з метою формування активної, творчої та цілеспрямованої особистості.

8. У процесі соціалізації пізнавальний елемент представляє інформаційну та гносеологічну основу визначення ціннісно-моральних орієнтацій, а останні детермінують цільову настанову та структуру мотивів в кожній, у тому числі й в навчально-пізнавальній діяльності. Як пізнавальний компонент, так і ціннісний компонент мають тенденції до інструменталізації та прагматизації у громадській думці молоді: доцільними моральними цінностями вважаються ті, які сприяють матеріальному та соціальному добробуту самого індивіда, без належного врахування соціальних наслідків. Соціалізація стала являти собою не засвоєння мистецтва та моральних норм гуманістичного, духовного спілкування і співробітництва людей, а набір прагматичних стереотипів мислення й поведінки.

Не уникли цієї долі й соціально-гуманітарні предмети, і, навіть філософія, що як навчальна дисципліна перетворилася в консервативну конфігурацію положень, що підлягають завчанню студентами. Світоглядне методологічне призначення філософії – звільнити мислення від стереотипізації мислення – реалізовано далеко не повністю. Але громадська думка веде пошук шляхів повернення філософії культурно-

рефлексивної функції. Нові підходи до соціалізації знаходять теоретичний та методологічний вираз у концепціях «структурного», «функціонального», «особистісного» виховання. Це свідчить про злам стереотипів навчальної та виховної діяльності, про нове прагнення вирішувати актуальні завдання соціалізації молоді на основі принципу цілісності цього процесу, глибокого розуміння взаємозв'язку та взаємодетермінованості розвитку пізнавальних і морально-ціннісних компонентів формування особистості, адекватної за своїми властивостями існуючим та наступним у найближчому майбутньому суспільним відносинам.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ

1. Мельник Ю. Н. Социализация молодежи как система когнитивных и аксиологических компонентов / Ю. Н. Мельник // Перспективы. – 2006. – №3(35). – С. 52–56.
2. Мельник Ю. Н. Философские основания исследования процессов социализации личности / Ю. Н. Мельник // Научное познание: Методология и технология. – 2006. – № 2(18). – С. 63 – 67.
3. Мельник Ю. Н. Направления и способы формирования личности в трансформирующемся обществе / Ю. Н. Мельник // Перспективы. – 2005. – № 4(32). – С. 62 – 68
4. Мельник Ю. Н. Социализация в методологическом обеспечении учебного процесса / Ю. Н. Мельник // Управління якістю підготовки фахівців: матеріали XIII міжнародної науково-методичної конференції, 15-17 квітня 2008р. : тези доп. / М-во освіти і науки, Од. держ. ак. будівництва і архітектури. – О., 2008. – С. 77 – 78.
5. Мельник Ю.Н. Роль ценностных ориентаций в социализации молодёжи / Ю. Н. Мельник // Смысловые измерения и ценности современной жизни Украины : междунар. науч.-практич. конф. : тезисы докл. / Центр гуманитарного образования НАН Украины, Институт практической философии. – К., 2007 – С. 86
6. Мельник Ю. М. Соціалізація молоді як методологічна основа системи освіти / Ю. М. Мельник // Сучасні тенденції розвитку методологічного забезпечення вищої освіти: матеріали 39-ої науково-методичної конференції 8-9 квітня 2008 р.: тези доп. / Одеська національна академія харчових технологій. – Одеса, 2008. – С. 72.
7. Мельник Ю. М. Роль пізнання і цінностей в освітньо-виховному процесі / Ю. М. Мельник // Науково-методологічні основи вдосконалення системи підготовки фахівців для харчової та зернопереробної промисловостей: 40-ва наук.-метод. конф, (8-9 квіт. 2009р). – Одеса : ОНАХТ. – 2009. – С. 65.
8. Мельник Ю.Н. Особенности социализации в контексте тоталитарного сознания /Ю.Н.Мельник // Міжнародний науковий симпозиум

- «Філософія на грані тисячоріч» до всесвітнього дня філософії ЮНЕСКО (16-17 листопада 2006 року). – К:КНУ, 2006. – С. 8
9. Мельник Ю. М. Вплив комп'ютерної віртуальної реальності на соціалізацію особистості / Ю. М. Мельник // Науково-методологічні основи практичної підготовки фахівців для харчової та зернопереробної галузей: 41-ша наук.-метод. конф, (5-9 квіт. 2010р). – Одеса : ОНАХТ. – 2010. – С. 101.
10. Мельник Ю. М. Формування системи ціннісних орієнтацій в рамках учбового процесу ВНЗ / Ю. М. Мельник // 71 наукова конференція науково-викладацького складу ОНАХТ (18-22 квіт. 2011р). – Одеса : ОНАХТ. – 2011. – С. 31.

Анотація

Мельник Ю. М. Пізнавальні та ціннісні аспекти у соціалізації особистості. Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за фахом 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії – Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, м. Одеса, 2011.

У дисертаційному дослідженні встановлено, що пізнання процесу соціалізації відбувається в рамках певного філософсько-методологічного тезауруса, що сформувався у результаті ідейно-теоретичних пошуків попередніх поколінь. Його ключові концепції утворюють певну когнітивно-аксіологічну систему, елементи якої різняться: а) за доцільністю формування особистісних якостей індивіда концепції діляться на тоталітарні та ліберальні; б) по засобах соціалізації різняться об'єктивістські та суб'єктивістські парадигми впливу на особистість; в) за критерієм інтерпретації соціальних наслідків соціалізації виявляються об'єктивація суб'єктивності та суб'єктивізація об'єктивності.

Виявлено, що система соціалізації як органічне поєднання пізнавальних та ціннісних процесів є центрованою щодо цінності пізнання. Але саме пізнання поступово витісняється на периферію культури, звужуючись до інструментально-прагматичного засобу задоволення матеріальних потреб. Соціалізація в результаті такої трансформації стала деградувати від творчого засвоєння мистецтва гуманістичної, духовної взаємодії людей у бік набуття утилітаристських стереотипів мислення та поведінки.

Ключові слова: соціалізація, пізнання, цінність, когнітивність, аксіологія, тоталітаризм, лібералізм, масова культура, інструменталізація знання.

Аннотация

Мельник Ю. Н. Познавательные и ценностные аспекты в социализации личности. Рукопись.

Диссертация на получение научной степени кандидата философских наук по специальности 09.00.03 - социальная философия и философия истории - Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова, г. Одесса, 2011.

Диссертация посвящена исследованиям в области процессов социализации. Установлено, что традиционные формы социализации не отвечают современным реалиям, так как не отображают радикальные мировоззренческие изменения, которые происходят в массовом сознании людей, необходимость достижения понимания между поколениями, включения молодежи в процессы активного социального творчества.

Исследование социализации становится одним из наиболее перспективных направлений анализа общества в целом, так как именно данный процесс показывает динамику изменения ценностных ориентаций и познавательных установок личности в процессе включения в систему общественного отношения. Это оказывает содействие более глубокому осмыслению ценностных и познавательных сторон общественно-политических процессов, что позволяет вырабатывать национальные программы по развитию системы ценностей в трансформирующемся обществе и оптимизировать познавательные установки, которые отвечают современным реалиям украинского социума.

В диссертационном исследовании установлено, что познание процесса социализации происходит в рамках определенного философско-методологического тезауруса, который сформировался в результате идейно-теоретических поисков предыдущих поколений. Его ключевые концепции создают определенную когнитивно-аксиологическую систему, элементы которой различаются: а) по целесообразности формирования личностных качеств индивида - концепции делятся на тоталитарные и либеральные; б) по средствам социализации различаются объективистские и субъективистские парадигмы влияния на личность; в) по критерию интерпретации социальных следствий социализации выделяются такие типы как объективация субъективности и субъективизация объективности.

Выявлено, что система социализации как органическое сочетание познавательных и ценностных процессов является центрированной относительно ценности познания. Но само познание постепенно вытесняется на периферию культуры, сужаясь к инструментально-прагматическому средству удовлетворения материальных нужд. Социализация в результате такой трансформации начала деградировать от творческого усвоения искусства гуманистического, духовного взаимодействия людей в сторону приобретения утилитаристских стереотипов мышления и поведения. Эти изменения в ценностной сфере

человека существенным образом повлияли на характер социализации и соответственно преобразовали культурно-образовательное пространство. Из него вытесняются ценности бескорыстной любознательности и духовности, и оно заполняется стереотипами массовой культуры. В результате ценность как инструмент самостоятельного и свободного выбора личностью целей и средств своей жизнедеятельности аннигилируется.

В центре ценностного распада оказывается молодежь, так как именно она находится в русле стихийной, «естественной» и потому наиболее действенной социализации (из-за более интенсивного, чем у взрослых, коммуникативного взаимодействия). Необходимым является пересмотр принципов работы с молодежью в вузах, изменение акцентуации из гипертрофирования роли инструментальных знаний на воспитание ценности самого процесса познания.

Ключевые слова: социализация, познание, ценность, когнитивность, аксиология, тоталитаризм, либерализм, массовая культура, инструментализация знания.

Annotation

Melnik Y. N. Cognitive and value aspects in socialization of personality. Manuscript.

Dissertation for Candidate degree in Philosophy in specialty 09.00.03 – Social Philosophy and Philosophy of History. Odessa National University after I.I.Mechnikov. – Odessa, 2011.

The dissertation reveals the process of socialization in the network of philosophic and methodological thesaurus which has been formed in theoretical ideas of our ancestry. Its basic concepts create certain cognitive-axiological system with various elements. a) Concepts can be divided into totalitarian and liberal according to the rational forming of identity quality. b) Socialization differentiates objectivistic and subjectivistic paradigms influencing the person. c) Social investigation of socialization emphasizes such types as objectification of subjectivity and subjectification of objectivity.

The system of socialization like an organic compound of cognitive and value processes is proved to be centered in regard to cognition value. The cognition itself is gradually displaced into cultural periphery narrowing to instrumentally pragmatic means of material needs. Due to this transformation socialization is degrading from constructive assimilation of art to humanistic, spiritual communication for acquiring utilitarian stereotypes of thinking and behavior.

Key words: Socialization, cognition, value, cognitivity, axiology, totalitarianism, liberalism, whole culture, instrumentalization of knowledge.

Підписано до друку 27.05.2011р.
Формат 60 x 90/16. Ум. друк. арк. 0,9.
Наклад 100 прим. Замовлення № 645.
Папір офсетний. Різографія.
Одеська національна академія харчових технологій
65039, Україна, м. Одеса, вул. Канатна, 112